

Liège 26 2006

N O T A E

PRAEHISTORICAE

Liège - 16.12.2006
Groupe de Contact FNRS
« Préhistoire »
« Prehistorie »
Contactgroep

organisation / organisatie

Marcel Otte
Université de Liège
Service de Préhistoire
Place du XX Août 7, Bât A1
BE - 4000 Liège

Marcel.Otte@ulg.ac.be

&

Dominique Bonjean
Kévin Di Modica
asbl Archéologie Andennaise
339d, rue Fond des Vaux
BE - 5300 Sclayn (Andenne)

Scladina@swing.be
www.Scladina.be

coordination / coördinatie

Philippe Crombé
Marc De Bie
Ivan Jadin
Marcel Otte
Michel Toussaint
Philip Van Peer

Eén of twee graven van de Klokbeercultuur te Ede, gem. Ede, prov. Gelderland (NL)

Erik DRENTH

Samenvatting

In 1998 werden één of mogelijk twee graven van de laat-neolithische Klokbeercultuur gevonden te Ede (toponiem: *Achterdoelen*) in de provincie Gelderland te Nederland. In het eenduidige graf van de Klokbeercultuur werd een lijksilhouet van een adolescent (puber) of een volwassene ontdekt, dat gelegen was op de linkerzijde met opgetrokken knieën. Een klokbeek van het type Veluwe vergezelde het individu. Opmerkelijk is het geringe formaat van de beker.

Sleutelwoorden: Nederland, Klokbeercultuur, graf, lijksilhouet, klokbeek van het type Veluwe, volume van klokbeekers.

1. Inleiding

Deze bijdrage is geschreven naar aanleiding van de ontdekking van één dan wel twee graven van de laat-neolithische Klokbeercultuur te Ede (gemeente Ede, provincie Gelderland) in Nederland. De vindplaats, waarvan het toponiem *Achterdoelen* is, bevond zich op dekzand, dat is afgezet op het westelijke deel van een stuwwal. Binnen het Nederlandse coördinatenstelsel heeft de vondstlocatie de waarden 174.55/450.70 (met een precisie tot op 25 m).

De amateur-archeoloog E. Zuurdeeg, woonachtig te Ede, onderzocht tijdens de zomer van 1998 t/m het voorjaar van 1999 een terrein (ruwweg 100 x 100 m) in het centrum van Ede dat bouwrijp werd gemaakt. Daarbij groef hij op 5 november 1998 één, mogelijk twee laat-neolithische grafkuilen op, die zich duidelijk aftekenden als lichtgrijze verkleuringen in een gelige natuurlijke matrix. De waarnemingsmogelijkheden werden die dag bemoeilijkt door natte sneeuw. De gegevens over de kuilen konden weliswaar vastgelegd worden in de vorm van een tekening (fig. 1), waarbij ze gelabeld zijn als « graf I » en « graf II », maar foto's van beide grondsporen mislukten. Op de tekening geven op maat geknipte stukken grijze karton de beide kuilen in boven- en zijaanzicht weer.

In het onderstaande worden beide grondsporen nader besproken. Daarbij wordt begonnen met graf II, aangezien deze de meest interessante informatie heeft opgeleverd in de vorm van een lijksilhouet en een klokbeek. Beide ontdekkingen vormen het uitgangspunt voor de slotopmerkingen.

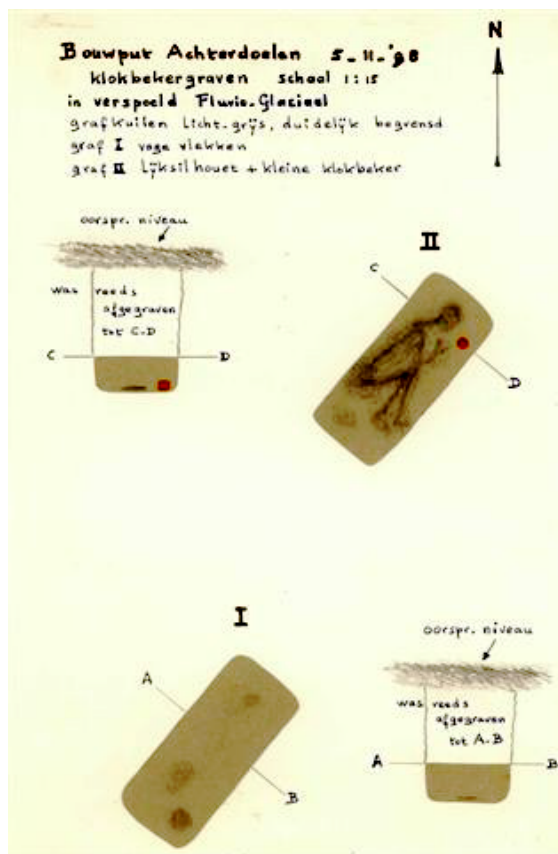

Fig. 1 — Documentatie van de (graf)kuilen. Het gaat om een kopie van het door E. Zuurdeeg gemaakte origineel. Merk op dat de oorspronkelijke schaal verschilt van de huidige. Ter oriëntatie, graf II heeft een lengte van ca. 1,55 m.

2. Graf II

Dit grondspoor werd aanvankelijk op een ruwe wijze onderzocht, totdat een klokbeaker werd aangetroffen. Vanaf dat moment werd voorzichtig geschaafd. Aangetroffen is een NO-ZW georiënteerde, afgerond rechthoekige, op dwarsdoorsnede afgerond rechthoekige kuil met een maximale lengte van ca. 1,55 m en een grootste breedte van ca. 0,65 m. Te oordelen naar een profielwand op ca. 20 m ten ZW van dit grondspoor zal de diepte van de kuil oorspronkelijk ca. 1,15 m zijn geweest. Tijdens de opgraving resteerde hiervan bijna 0,3 m.

Op de bodem van de kuil werd een silhouet van een menselijk lijk liggend op de linkerzijde met opgetrokken knieën aangetroffen. Dit duidelijk zichtbare lijksilhouet wijst eenduidig op een graf. Gezien de afmetingen van deze lijkschaduw is in het graf een volwassene dan wel een adolescent of puber bijgezet.

Voor het gezicht, op ca. 0,1 m ten ZO daarvan, stond een aardewerken pot rechtop. De algehele vorm, de naar binnen afgeschuinde rand en de decoratie (zowel het gegeven dat daarvoor een getande spatel is gebruikt als de motieven) typeren deze pot als een klokbeaker van het type Veluwe ofwel een Veluwse klokbeaker (Van der Waals & Glasbergen, 1955), een gidsartefact van de Klokbeekercultuur (in Nederland ca. 2400-1900 v.Chr.; Lanting & Van der Plicht, 1999-2000: speciaal 35-36, 40-41 en 94; cf. Lanting & Van der Plicht, 2001-2002: 139 en 153). Deze klokbeaker heeft een hoogte van ruim 6 cm en een gemiddelde wanddikte van ca. 5 mm. Als verschraling is kwartsgruis (voor zover zichtbaar, maximale afmeting 3 mm) gebruikt. De kleur van het aardewerk aan de buiten- en binnenzijde is okerbruin, terwijl de kern, getuige een kleine recente beschadiging van de beker, donker is.

Opmerkelijk is dat zich op ca. 0,1 m ten ZW van het lijksilhouet een vage min of meer ovale, ca. 0,2 x 0,15 m grote vlek bevond. Het is onduidelijk wat deze voorstelt.

Of graf II een vlakgraf vertegenwoordigt dan wel een bijzetting waarover oorspronkelijk een heuvel was opgeworpen, is niet meer te achterhalen.

3. Graf I

Op een kleine 2 m afstand van graf II werd een NO-ZW gerichte afgerond rechthoekige kuil ontdekt: graf I. De afmetingen ervan zijn vergelijkbaar met die van graf II, met dat verschil dat de oorspronkelijke diepte ca. 1,1 m moet zijn geweest (restdiepte ca. 0,3 m). Een aantal vage vlekken gelegen op de centrale lengteas en in de zuidoostelijke hoek van de kuil (in dit geval rond-ovaal; ruim 0,15 m in doorsnede) werd opgetekend. Het is niet uit te maken of dit de resten van een lijksilhouet waren. Maar gezien de grove manier waarop de kuil is onderzocht, is dit niet denkbeeldig. Te meer daar de overeenkomsten (vorm, afmetingen en oriëntatie) met graf II doen vermoeden dat de kuil in kwestie inderdaad een graf van de Klokbeekercultuur is, een interpretatie waarvoor tevens de geringe afstand tussen beide grondsporen spreekt. Mocht dit inderdaad zo zijn, dan is het, evenals in het geval van graf II, niet te zeggen of het om een vlakgraf dan wel een grafheuvelbijzetting gaat.

4. Slotopmerkingen

Het is vermeldenswaardig dat Zuurdeeg tijdens zijn onderzoek op ca. 30 tot 35 m ten WZW van beide graven klokbekerscherven aantrof. Daarvan heeft de schrijver dezes één fragment gezien: een wandscherf met groeflijversiering waartussen verticale indrukken van een getande spatel.

De dodenhouding die in graf II is waargenomen, past goed in het algemene beeld dat op dit moment

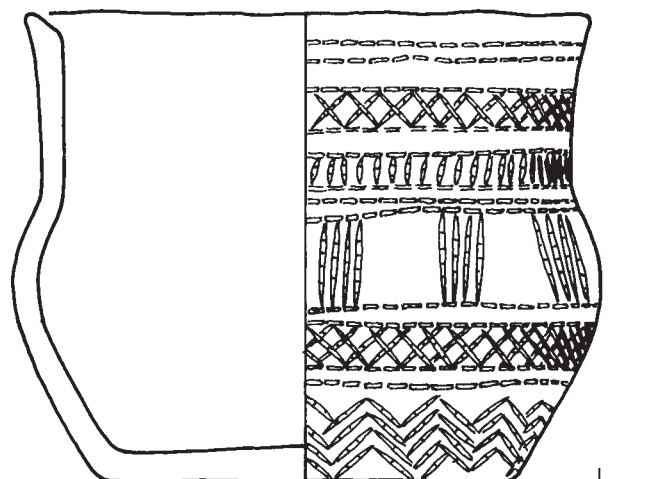

Fig. 2 – Klokbeaker van het type Veluwe, afkomstig uit graf II. De schaalstok geeft één cm aan. Tekening J. Hulst (Amersfoort).

bekend is voor de Klokbekercultuur in Nederland. Hier zijn in vlakgraven en grafheuvelbijzettingen vooral skeletten en lijksilhouetten op de linkerzijde aangetroffen (zie voor een overzicht Beuker *et al.*, 2001; cf. Lanting & Van der Plicht, 1999-2000: 41-42; Drenth & Hogestijn, in druk). Ondanks dat dit beweerd is door verscheidene onderzoekers (Lanting & Van der Plicht, 1999-2000: 41-42; Beuker *et al.*, 2001) kan op basis van de huidige gegevens niet gesteld worden dat een ligging op de linkerzijde exclusief of kenmerkend is voor mannen (Beuker & Drenth, 2005).

Drenth & Hogestijn (in druk) vermoeden voor Nederland een verband tussen de hoogte van klokbekers en de leeftijd van de begravenen. Anders gezegd, kinderen zouden in de regel in vlakgraven en grafheuvelbijzettingen vergezeld zijn door relatief lage

bekers en volwassenen door hogere klokbekers. Nu moet gezegd worden dat deze uitspraak slechts op een beperkt aantal grafvondsten gebaseerd is. Drenth & Hogestijn waren zich hiervan bij het formuleren van hun hypothese bewust. Derhalve verwijzen zij ter onderbouwing van hun veronderstelling naar diverse studies met betrekking tot de Klokbekercultuur in Groot-Brittannië. Daar blijkt dat over het algemeen de bekers in kindergraven kleiner zijn dan die in bijzettingen van volwassenen (Pierpoint, 1980: 58-59; Case, 1995: 60 en fig. 6.2; Mizoguchi, 1995: 181 en fig. 6; Brodie, 1998: 48 en fig. 2).

Wat kan op basis van graf II te Ede-Achterdoelen gezegd worden over de hypothese van Drenth & Hogestijn? Wel, in tegenstelling tot eerdere vondsten spreekt de associatie te Ede van een kleine klokbeker

<i>Vindplaats</i>	<i>Volume en hoogte beker</i>	<i>Leeftijd begravenen</i>	<i>Literatuur</i>
Ede-Achterdoelen, gem. Ede, prov. Gelderland	Ca. 0,2 l; ca. 6,2 cm	Adolescent (puber)/ volwassen individu (o.g.v. lijksilhouet)	Deze bijdrage
Molenaarsgraaf, gem. Graafstroom, prov. Zuid-Holland, graf III	Ca. 0,8 l; ca. 13, 1 cm	Ca. 1,5-jarig individu	Knip, in: Louwe Kooijmans 1974, 384; Louwe Kooijmans 1974, 260-263
Molenaarsgraaf, gem. Graafstroom, prov. Zuid-Holland, graf I	Ca. 1 l; ca. 13,7 cm	Ca. 15-jarige individu (hoogstwaarschijnlijk jongen)	Knip, in: Louwe Kooijmans 1974, 380-382; Louwe Kooijmans 1974, 243-249
Hoog Buurlo, gem. Apeldoorn, prov. Gelderland	Ca. 1,3 l; ca. 12,4 cm (onversierde beker) Ca. 1,3 l; ca. 13 cm; (versierde beker)	Individu met leeftijd tussen baby en puber	Van der Waals 1962/1964
Elspeter Heide, gem. Nunspeet, prov. Gelderland, tumulus V	Ca. 1,5 l; ca. 17,2 cm	Adolescent (puber)/ volwassen individu (o.g.v. lijksilhouet)	Modderman 1954, 35-37 en pl. XI: afb. 2
Maarsbergen, gem. Maarn, prov. Utrecht	Ca. 1,6 l; ca. 17,2 cm	Adolescent (puber)/ volwassen individu (o.g.v. lijksilhouet)	Lanting & Van der Waals 1971, 118-123 en pl. XIV-XVII
Meerlo-Postbaan, gem. Meerlo-Wanssum, prov. Limburg	Ca. 2,1 l; ca. 14,8 cm (benedendeel beker gereconstrueerd)	Ca. 44-65 jaar oud (mannelijk) individu	Van der Beek 2004, 170; Verwers 1964
Ede - Ginkelse Heide, gem. Ede, prov. Gelderland	Ca. 2,4 l; ca. 20,4 cm	Volwassen individu (ca. 35 jaar) en kind (ca. 3 jaar). (De beker moet beschouwd worden als een grafgift van het volwassen individu.)	Butler & Van der Waals 1966, 122-123 en fig. 4a-b
Nijmegen-Castraterrein, gem. Nijmegen, prov. Gelderland, tumulus V	Ca. 2,7 l; ca. 20,7 cm	Adolescent (puber)/ volwassen individu (o.g.v. lijksilhouet)	Louwe Kooijmans 1973, 96-105
Nijmegen - Het Rooie Dorp, gem. Nijmegen, prov. Gelderland	Ca. 4,2 l; ca. 19,0 cm (benedendeel beker gereconstrueerd)	Volwassen (vrouwelijk) individu	Van den Broeke & Van Enckevort 2002, 3; Smits 1999

Tab. 1 – Volume en hoogte van klokbekers alsmede de leeftijd van de geassocieerde individuen, bijgezet in vlakgraven en grafheuvels van de Klokbekercultuur in Nederland.

met het lijksilhouet van een puber of een volwassene er niet voor dat in graven van de Klokbekercultuur in Nederland kinderen werden uitgerust met kleine bekers en volwassenen met bekers van een in vergelijking groot formaat. Het is echter mogelijk dat de vondst in kwestie een uitzondering op de regel is, zoals die ook voor de Klokbekercultuur in Groot-Brittannië bekend zijn (Case, 1995: 60 en fig. 6.2; Brodie, 1998: fig. 2).

Volume is overigens een betere indicator van het formaat van klokbekers dan hoogte. Vandaar dat behalve de hoogte deze maat in tabel 1 is gegeven. De volume is bepaald op grond van tekeningen, waarbij elke beker gezien is als een samenstel van afgeknotte kegels, eventueel in combinatie met een cirkelcilinder. Ondanks dat zo'n bepaling de werkelijke situatie niet exact weergeeft, is de gebruikte methode binnen het kader van deze bijdrage voldoende nauwkeurig.

In tabel 1 zijn trouwens alleen die klokbekers vermeld waarvan zowel het volume als de hoogte bepaald kon worden.

Dankwoord

De schrijver dezes is de heer E. Zuurdeeg zeer erkentelijk voor zijn toestemming om de opgravingsdocumentatie en vondsten van Ede-Achterdoelen te publiceren en voor het verstrekken van informatie over zijn onderzoek. De heer J. Hulst (Amersfoort) wordt bedankt voor het tekenen van de klokbeker.

Bibliografie

BEUKER J. R. & DRENTH E., 2005. Een herbeschouwing van de dodenhouding in graven van de klokbekercultuur in Nederland. *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 122: 110-112.

BEUKER J. R., CUIJPERS A. G. F. M., DRENTH E., LANTING A. E. & MAAT G. J. R., 2001. Nogmaals de grafheuvel 'de ketenberg' te Eext: over de dodenhouding in graven van de klokbekercultuur in Nederland. *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 118: 109-118.

BRODIE N., 1998. British Bell Beakers: Twenty-five years of theory and practice. In: M. BENZ & S. VAN WILLIGEN (red.), *Some New Approaches to The Bell Beaker « Phenomenon » Lost Paradise...? Proceedings of the 2nd Meeting of the « Association Archéologie et Gobelets » Feldberg (Germany), 18th-20th April 1997*. Oxford (= British Archaeological Reports International Series, 690): 43-56.

BUTLER J. J. & VAN DER WAALS J. D., 1966. Bell Beakers and Early Metal-working in the Netherlands. *Palaeohistoria*, XII: 41-139.

CASE H., 1995. Beakers: loosening a stereotype. In: I. KINNES & G. VARNDILL (red.), « *Unbaked Urns of Rudely Shape* ». *Essays on British and Irish Pottery for Ian Longworth*, Oxford (= Oxbow Monograph, 55): 55-67.

DRENTH E. & HOGESTIJN J. W. H., in druk. Bekers voor Bakker. Nieuwe ideeën over de oorsprong en de ontwikkeling van klokbekers in Nederland. In: J. H. F. BLOEMERS (red.), *Feestbundel voor J.A. Bakker* (werktitel).

LANTING J. N. & VAN DER PLICHT J., 1999-2000. De ¹⁴C-chronologie van de Nederlandse pre- en protohistorie. III: Neolithicum. *Palaeohistoria*, 41-42: 1-110.

LANTING J. N. & VAN DER PLICHT J., 2001-2002. De ¹⁴C-chronologie van de Nederlandse pre- en protohistorie. IV: bronstijd en vroege ijzertijd. *Palaeohistoria*, 43-44: 117-262.

LANTING J. N. & VAN DER WAALS J. D., 1971. Laat-neolithische grafheuvels bij Vaassen en Maarsbergen. *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden*, LII: 93-127.

LOUWE KOOIJMANS L. P., 1973. Een grafheuvelgroep uit het laat-neolithicum en de bronstijd in het terrein van de Romeinse castra te Nijmegen. In: W. A. VAN ES, A. V. M. HUBRECHT, P. STUART, W. C. MANK & S. L. WYNIA (red.), *Archeologie en historie*, Bussum: 87-125.

LOUWE KOOIJMANS L. P., 1974. *The Rhine/Meuse delta. Four studies on its prehistoric occupation and holocene geology*. Leiden (= *Analecta Praehistorica Leidensia*, VII; alsmede Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, LIII-LIV).

MIZOGUCHI K., 1995. The « materiality » of Wessex beakers. *Scottish Archaeological Review*, 9-10: 175-185.

MODDERMAN P. J. R., 1954. Grafheuvelonderzoek in Midden-Nederland. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, V: 7-44.

PIERPOINT S., 1980. *Social Patterns in Yorkshire Prehistory 3500-750 B.C.* Oxford (= British Archaeological Reports British Series, 74).

SMITS E., 1999. Ongepubliceerd rapport zonder titel over Nijmegen - Rode Dorp; het onderzoek van de crematieresten, zonder plaats van uitgifte.

VAN DER BEEK Z., 2004. An ancestral way of burial. Late Neolithic graves in the southern Netherlands. In: M. BESSE & J. DESIDERI (red.), *Graves and Funerary Rituals during the Late Neolithic and Early Bronze Age in Europe (2700-2000 BC). Proceedings of the International Conference held at the Cantonal Archaeological Museum, Sion (Switzerland) October 4th-7th 2001*, Oxford (= British Archaeological Report International Series, 1284): 157-194.

VAN DEN BROEKE P. W. & VAN ENCKEVORT H., 2002. *Graven door de tijd*. Nijmegen (= Ulpia Noviomagus, 8, Gemeentelijk archeologische onderzoek in Nijmegen).

VAN DER WAALS J. D., 1962-1964. Een klokbekergraf met crematieresten bij Hoog Buurlo (gemeente Apeldoorn). *Gelre. Vereeniging tot Beoefening van Geldersche Geschiedenis, Oudheidkunde en Recht. Bijdragen en Mededelingen*, 61: 69-76.

VAN DER WAALS J. D. & GLASBERGEN W., 1955. Beaker types and their distribution in the Netherlands. Invasive types, mutual influences and local evolutions. *Palaeohistoria*, IV: 5-46.

VERWERS G. J., 1964. A Veluvian Bell Beaker with remains of a cremation in a tumulus near Meerlo. *Analecta Praehistorica Leidensia*, I: 17-24.

E. Drenth
Torenstraat, 4
NL - 3811 DJ Amersfoort
Nederland
E.Drenth@Racm.nl